

TAYTA MAMAKUNAWAN KUCHKA LLAMK'ASPAQA, ISKAY SIMIPI, ISKAY KAWSAYPI¹ YACHACHIYTAPAS HATUN ÑANNINTAM PURIRICHISUNMAN

Bertha Año Huamán

Universidad Mayor de San Simón - Cochabamba

E-mail: berthaebi@yahoo.es

Resumen

El artículo titulado **“Trabajando con los padres de familia, podemos abrir un gran camino para la educación bilingüe intercultural”** relata principalmente mis primeras experiencias de docente rural en dos comunidades andinas de la ciudad del Cusco - Perú. Al interior de ella pongo énfasis en la importancia que tiene la promoción de un trabajo educativo ligado a los intereses y demandas de los miembros de la comunidad educativa. Asimismo, hago un recuento de cómo se ha ido desarrollando la propuesta educativa intercultural en esas dos realidades educativas. Por otro lado, la intención de este trabajo es alcanzar un aporte a quienes estén interesados en promover una educación que involucre el compromiso y la participación activa de los padres de familia.

La ruta de este trabajo se inicia con una breve contextualización de la experiencia, en ella detallo cómo es la comunidad, qué situaciones educativas se dieron antes de mi llegada, impresiones de cómo fue el primer encuentro maestra – comunarios y mis ideas respecto al quehacer educativo. En un segundo acápite, relato las primeras acciones orientadas a involucrar a los padres de familia en la labor educativa. Posteriormente, detallo aspectos de cómo nació y cómo se fue desarrollando la educación intercultural bilingüe.

Palabras claves:

Experiencias, educación intercultural bilingüe, comunidad educativa, padres de familia, participación, estrategias

Abstract

This article **“Working with Parents We Can Open a Great Road for Intercultural Bilingual Education”** describes mainly my first labor experiences as a rural teacher in two Andean communities of Cuzco, Perú. I emphasize in it the importance of linking the educative work with the demands and expectations of the community.

¹ Chay “iskay kawsaypi” nisqataqa, Bolivia mama suyupiqá “kawsaypurapi” nispan sutichanku, ichaqa Perú mama suyupiqá kayhina nisqatam apaykachakuchkayku.

The article describes the intercultural bilingual education progress in some educative communities. Likewise, this work intends to give, in short, a hand to those people who are interested in promoting a special education which takes into account the parents' role in the educative activities.

This work starts with a brief contextualization of my experiences. First, I describe the community, the community educative experiences before my arrival, how was the first contact between teacher and country people, and the perspectives that the new teacher had about the educative activities. Second, I describe the first strategies involving parents. After that, I describe important aspects of starting and developing intercultural bilingual education.

Key words:

Experiences, intercultural bilingual education, educative community (students, parents and teachers), parents, participation, strategies

Qallariy

“Ñuqallapiña ñawsa kayniy, wakcha kayniy tukukuchun, amaña churiykunaqa muchuy kawsaytapas nitaq llaki kawsaytapas riqsichunkuñaachu” -nispataqmi arí, ayllumasinchik runakunaqa rimakurqanku, kaqtaq rimakullankutaq kunankamapas. Ñawpa pachamanta, kunan pachakamapas kay rimaykunaqa arí, mana ñuqanchikwan kawsaq runakunap yuyayninmantan paqarimurqan. Hinallataq, mana yuraqkunap taytachankuman ñiqtapas, auqa runa -niq kasqaku, mana chay q'ara runakunap simin yachaqtapas, mana kawsayniyuq runa - nispa, ñawpa pana turanchiskunataqa sutiyaq kasqaku. Kaqlataq kunan pachapipas, mana yachay wasipi ñawinchayta, qillqayta wasapaqtapas, mana ima yachaq runakuna - nispa “yachaq runakunaqa” sutiyaallankutaq. Chaytaqchayki chay ayllu runa masinchikkunaqa, ñawpaqmanta pachapas, wawankunap manaña ñawsapas, wakchapas, auqapas, mana yuyayniyuqpas kananku rayku, yachay wasiman kamachimuq karqanku.

Kunan p'unchawkunaqa, musuq yuyayninchikwan qhawarisqanchikman hinaqa, manapunim chay yuraq runakunap taytachanku mana ñisqanchik raykuqa pipas maypas awqa runamantaqa sutichawasunmanchu, nitaqmi mana kastilla simi wasapasqanchik raykupas, mana kawsayniyuq nispaqa sutichallawasunmantaqchu. Kaqlataq, mana ñawinchay yachaqtapas, mana qillqay yachaqtapas, mana ima yachaq runa - nispaqa sutiyanakusunmanchu, aswampas mana ima yachaqqa, chay ñawinchaytapas, qillqaytapas yachachkaspas mana ima rikuy munaqchus hina kanman. Wakcha kaypas,

manataqmi pisi qullqiyuq, pisi kaqniyuqllachu kanman, aswanpas wakcha kayqa, auqa runakunap sunqunpim tarikunman.

Kay “**Tayta mamakunawan kuchka llamk'aspaqa, iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiytapas hatun ñannintam puririchisunman**” sutichasqa qillqaqa, yachachispa llamk'ayniypi kawsayniykunamantam rimarinqa, hinaspapas tayta mamakunap siminwantaqmi ima yuyaykunatapas mat'iparikullanqataq. Kay qillqaqa, yachachiq masiykuna, tayta mamakunawan llamk'ayninta astawampas mat'iparinampaq, ayllukunapi yachakuq wawakunata musuq yuyaywanña yachachinapaq; chaymantapas manaña chay ayllukunapi runamasinchikta pantasqa yuyaykunawan qhawarinanchikpaq imam kamakurqan.

Thaskiriynin³

I. Kay llamk'aypa hawa muyuriqninta qhawarispa⁴

Manaraqpas, kay iskay simipi, iskay kawsaypi yachaykuna puririchiq PROEIB Andes yachana wasiman chayamuchkaptiyqa, ayllu yachay wasikunapi yachachiqtaq, ayllu yachay wasipi yachachiqkunap llamk'aynin yanapariqtaqmi karqani. Chay llamk'ayninkunap kawsayninmantam qatimuq qillqakunapi willarikamusqaykichik. Kay iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiyqa manataqmi arí, utqay thatkiriyllachu, chayraykutaqchá kunankamapas manaraq ancha kay yachachiypa allin rurunkunataqa rikuchkanchikraqchu. Maypitaq chay yachachispa llamk'aynin aparikusqanmanta kunanqa qhawarisunchik.

Misk'iyaku⁵ aylluqa yaqa iskay phani puriypiraqmi carrop saqikusqanmantaqa kanman. Hinaspapas, kay aylluqa Qusqu llaqtaq, Limatambo - Anta phatmi suyunkunapim tarikun. Kaqllataq, kimsa t'aqachasqa kawsaypin tarikullantaq, chaypin kanman q'uñi allpa⁶; q'uni allpamanta as chikan

³ Desarrollo nisqatan kayhinata sutiyaqunman.

⁴ Contextualización nisqatan kayhinata sutiyaqunman.

⁵ Iskay runa simi simimantam kay ayllup sutiinqa paqariq kasqa, misk'imantawan, yakumantawan, yakutaqa unu nispan waq llaqtakunapi sutiyanke. Chaypachaqa, Misk'i unu ninantachayki kay ayllup sutiinqa ninman.

⁶ Chaypiqa lechugasta, lakawitita, siwillata, chuqlluta tukuy imaymana q'uñi allpapi kawsaykunatam tarisunman, hinaspapas uywakunamantataq kawrata, chiwchikunata, quwikunata ima tarillasunmantaq.

chirinyasqa allpa⁷, kharu urqukunapiña chiri allpa utaq puna⁸ nisqa allpapas kallantaqmi. Ahinaya kay misk'iyaku aylluqa, achka kawsayniyuq, sumaq pacha mamanchikpa saminchayniyuq, kusi sunqu runakunayuq ima. Chaytaqchayki don Julioqa, chayasqay p'unchawpi kayhinata niwarqan:

Ay señorita, hanaqpachamanmi kay llaqtaykumanqa chayamunki, acaso wakin ayllukunapi hinachu, kay Misk'iyaku llaqtaykupiri imapipas muchuchiykikuman, manam kaypiqa imaykipas faltasunkichu, kanmi chuqlluyku, papayku, kisuyku, hank'ayku, aychayku, manapunim imamatapas llaqtaykimantaqa ch'usaqchakunkichu señorita - nispa niwarqan (1990 watapi rimayninkuna yuyarisqay)⁹

Chiqaqpaqpunitaqa chay ayllupiqa mana ima mikhuypas pisirqanchu, q'uñi allpanpitaq yachay wasipas tarikurqan chayqa, manataqmi chiripas wayrapas hap'iwarqanchu. Ichaqa arí, imatachus yachakuq wawakunap yachasqankuta qhawarispaqa, chay kusi kawsayniypas ancha sunqu nanaymanmi t'ikrakurqan, imaraykuchus yachakuq wawakuna, tawa pichqa watapiña mana ñawinchayllatapas nitaq qillqayllatapas wasapasqanku rayku.

Misk'iyaku yachaywasiqua ch'ulla yachachiqllayuqmi kamakusqan pachamantapas puririsqa, aswampas ñuqap kimsa wata llamk'asqay qhipamanñan iskay yachachiqqa, iskay watatakama llamk'arqayku. Ichaqa yachaqkuna pisiyapuqtinqa, kaqmanta kunankamapas ch'ulla yachachiqllayuq purikuchkan. Hinallataq, kay yachay wasipi yachakuqkunap siminqa, runa simi wasapasqa, kastilla simitaq ancha pisi wasapasqa siminku kaq kasqa. Chaytaqchayki kay kastilla simipi rimaytaqa p'inqakusqaku, manchakusqaku ima, nitaqmi paykuna ukhupipas apaykachayta munasqakuchu. Chaypachaqa, kastilla simillapi yachay purichkaptinpas ¿imaraykutaq chay yachakuqkunari mana chay simita wasaparqankuchu? chay tapurikuypas kanmanmi. Kunan

⁷ Chaypiqa trigota, sarata, papata, tarwita ima llamk'anku, hinaspapas, wakata, khuchita ima uywallankutaq.

⁸ Chaypiqa astawampas papata, lisasta, uqata ima llamk'anku, hinaspapas maytukuymi uywakunapas kay puna nisqapiqa kanman, waka, kawallu, uwiha, khuchi ima. Kay punamantataqmi ch'uñu nisqapas waq q'uñi hallp'aman yaykumun. Kay punap mayunkunapipas maychikanmi challawankupas kallantaq.

⁹ Imaynatachus tayta mamakuna rimakurqanku, chayhina kikillantam kay qillqapiqa qillqakunqa, hinaña kastilla simikunawan rimankuman chaypas, manam t'iqrakunqachu runa simimanqa.

iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiy puririsqan qhipamanri ¿imaynatataq chay yachakuqkunari kastilla simitapas, runa simitapas apaykachachkanku? tapukuypas kallamantaq. Chayraykum kunanqa, chay nisqaykunamanta astawampas qatimuq qillqapiqa qhawarisunchik.

II. Misk'iyaku ayllup yachay wasinpi, yachachiy llamk'ay apaykachakusqanmanta

Misk'iyaku yachay wasipin yachachiq llamk'ayniytaqa paqarichirqani. Ichaqa manataqmi chay imaynachus iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiy mantaqa yacharqanichu. Chay titulo nisqa chaskisqaypas manataqmi imaynatachus ayllu wawakunata, runa simi rimaq wawakunata yachachinaytaqa quwarqanchu. Chayraykutaqchayki, manaraqpas chay iskay simipi iskay kawsaypi yachachiy manta uyarichkaptiyqa, manapuni imaynatachus llamk'anay mantaqa llakikurqanichu, aswanpas kayhinata yuyaymanarqani: anchachus kastilla simita chay yachachinay irqikuna yachankumanña, anchachus mama taytakuna yachachiy yanapariwanakupaq ñawinchayllatapas, qillqayllatapas yachankumanña – nispa ima nirqani. Kayhinata yuyakuchkallaptiytaqmi, chay yachachiqkunap llamk'ayninku umalliq tataqa, huk llamk'anaypaq qillqata quwarqan, chayta hap'iykuspataqmi, utqayllaraq llamk'anay yachaywasimanqa siqaykapurqani.

Aylluman chayaspayqa yaqapas qanchis p'unchawmi umalliq taytakunallawanraq, ima ruraytapas rimarinakurqani, chaymantañam arí, mama taytakunataqa huk hatun huñunakuymen waqyarirqani. Chay huñunakuypitaqmi imaynachus wawankup yachayninku tarikusqankumanta rimarirqayku. Chay willasqay qhipamantaq, ch'inlla pacha pachapi rimasqankuta qillqarispa kayhina rimaykunata uyarirqani:

“wawayku mana yachanchu, imaqtin chay ñawpaq profsorakuna mana sapa p'unchawchu llamk'aqku, sapa kutillam reunion reunion nispa pasakapuy karanku Qusquman, hinaspapas wawaykuta sinchita mana usqhay yacharusqanku rayku, castigaparanku, chayraykum huknin kuraq irqiytapas escuelamantaqa samachipurani, watamanqa llaqta escuelamanpunim wawaykunataqa matriculachikapusaq nispa qusaywan rimanakuchhayku”
“Irkikunaqa profesora, manan yachaymanqa rirqankuchu, aswampas escuela patiyullapim sapa p'unchawpas pukllaykunku, nitaq debeminkutapas wasimanqa apamuqkuchu” “señorita, ñuqaykuqa ñawsan kakuyku, imataya wawayku yachachhankuchus icha

manachus chayta reparaykuman, libretallanpiyá azulwanña pukawanña kaptinpas reparayku, ñawpaq profesorapas allinmi kachkan nispataqmi niwarqan, kunataq chay mana liyiy yachaqkunapi personayki churarqapasqanki “ “Arí señorita, ñuqapas wawaykunataqa yuyaychanta hap’iruqtinqa llaqtamanmi apakapusaq, mana chayhina kaqtinqa wakin irqikunata hinachá quinto gradomantapas segundo gradoman kutiyachinkuman, manapunim allintachu kay escuelaykupiqa yachachikuchhan” “ Huq profsurapas millayllañataqmi karan, wawakunata millakuq karan, mikhunachataña apaychiqtiykupas, waka wira mikhuqchu nuqa kachhani nispa wikch’uykamuq karan, wawakunatapas kharullamañtas rimapayaq, ama nichhuta achhuykamuwankischu, asnankismi, millakunin qhuñaykistapas nispa ima chay inocente wawakunatapas niq, allintapunicha huq escuelaman apapunku, mana chayhina millakuq profesurakunata munaykuchu señorita” (hatun huñunakuypi yuyasqakuna qillqanapaq qillqa: 27/06/2000)

Iskay chunka tawayuq tayta mamakunapas manañan yachay wasinkutaqa allin ñawinkuwanchu qhawaq kasqaku. Kaqtaq ripuq yachachiqpas imaymana mana allin tayta mamakunawan kawsasqankunata willaykuwaspan ripurqan. Chayraykun yachachiqpa kihanta uyarispa, tayta mamakunap kihankuta uyarispaqa, ¿pitataq kunanri kasusaq? – nispa sunquy ukhupi tapurikurqani, allinta yuyayukuspataqmi kayhina yuyayman chayarqani: kay ch’iqmi kawsayqa, tayta mamakunawan yachachiqkunawan mana kuchka imamantapas rimapayanakuspa llamk’asqanku raykum kamakunman karqan - nispa nirqani. Aswampas kunan p’unchaw, chay mana allin yuyaykunata huk thantapi k’uyuykuspa mayuman wikch’usaq, chaymantataq kunanmanta ñawpamanqa musuq yuyaywan llamk’ayniyta qallarisaq - nispa yuyaykurqallanitaq. Chayraykun, mama taytakunata uyarisqay qhipanmanqa, imaynatachus llapaykumanta musuq ñanninta purinaykupaq kayhinata llamk’ayninkutaqa kamakurqayku.

■ Tayta mamakunawan kuchka llamk'aspaqa, iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiytapas hatun ñannintam puririchisunman

Yachay wasipi llakikuykuna tarisqayku	Tayta mamakunawan kamachinakuspa yuyaykunaman chayasqayku
Misk'iyakupi yachakuqkunas ñankunapi pukllasqanku rayku, pacha pasaytaña utaq manañapas y a c h a y w a s i n k u m a n ripunkuñachu.	Sapanka ayllup k'allmankunapi tiyaqkunamantam, huk taytata, ñankunapi pukllaq irqikunata yachay wasinman qatipunarpaq akllakurqan. Chaypas turnos nisqapi runakunan karqan.
Kharukunamantaraq hamusqanku rayku, yachakuqkunaqa, yarqaypi, ch'akiypi ima yachay llamk'ayninkuta qispichinku.	Sapanka ayllukunamantapas k'allmankunamantapas tukuy qusqanku mikhuykunata huñuspa sapanka mamakuna wayk'unqaku (unu t'impu, mut'i, papa wayk'u, zapallo uchu mikhunakuna) utaq huk mamakunap kamasqan mukhunakunapas wayk'ukurqallantaq. Ichaqa manaña ima irqipas quqawantaqa apamuqñachu. Pisi pisimantaqa ari, chay estado nisqamanta mikhuykuna apachikamuynipas karqallantaqmi.
Kay yachaywasipiq manataqmi yachaykuna allin puririnanpaq yanapaykuna kachkanchu	Chay rantiykuna ruranapaqqa, pukllay mink'aypi mikhunata aqhata ima khatukuspa, qullqita huñukurqan, chay qullqiwantaq chay materiales nisqata rantikuq karqan.
A c h k a t' a q a , a c h k a yachakuqkuna kasqan rayku, mana ancha allinta ch'u yachachiykuna puririchkan.	Tutamantawan sukhayawan, sawaru p'unchawkunatawan ima yachachiqa llamk'aq karqan. Hinaspapas, ayllu mamakuna yachachiqa mikhunantapas ruraraqanku, payqa yachachiy llamk'ayllawanña qhipakurqan.
Sapa chakrakuy pachakunapiqa, kuraq yachakuqkuna sinchita mana yachay wasinkuman hamunkuñachu	Sapa chakrakuy pachapiqa (tarpuy, kuhichu), kuraq wawakunapaq licencia nisqa karqan, paykunap rantintataq mana utqaylla yachay wasapaq yachakuqkunawan yachachiqa llamk'anqa.
T a y t a m a m a k u n a m a n a huñunakuyman kasukamunkuchu	P'unchawnistin huñunakuy kasqan raykutaqmi, mana tayta mamakunaqa kasukamuqchu kasqaku. Chaypachaqa iskay kutitam tutapa huñunakuy kanqa, chayqa manaraqpas inti wasapamuchkaptin
Yachachiqla inaymana ruranan, chayraku aspas manaña hunt'asqa p'unchawtachu yachachikuchkan	Suqta tayta mamakunataqmi chay wakin tayta mamakunata umallispa, ima ruraykunaña, ima ch'ampakunaña rikhurimuptipas yachachiqtaqa yanapanqaku.

Qhawarisqanchikman hinapas, manapunin sapallanchikqa kay yachachiy llamk'aytaqa puririchisunmanchu, hinaña chay yachay wasipi llamk'ayninchik llaqta ukhupi tarikuptipas. Ayllukunapiri piwan rimanaykuspataq llamk'asunman, tayta mamakunapunim paña makinchik kanqa, allin kawsaypi, ama ch'iqminakuspa, ama qhawanakuspa tiyasunchik chaypachaqa, hatun

ñantan kay yachay llamk'aypaqqa kicharisunman. Sapa p'unchawpas llakikuykunaqa rikhurimunqam, ichaqa allin tayta mamakunawan yuyasqa ukhupi llamk'asun chaypachaqa, ima sasachakuykunatapas utqayllaraqmi ñuqanchikpura rimanaykuspaqa wasapasunman. Maytukuy ayllukunapi, sapallan llamk'aq utaq achka ukhupifña llamk'aq yachachiq masinchikkunamanta imaymana kihakusqankuta uyarisunñanmi. – manam, tayta mamakunaqa yachay wasipi yanapakuyta munankuchu, sinchitam wawankutapas faltachimunku, mana materiales nisqata rantinkuchu, mana allin mikhusqa irqikunam ayllukunapiqa – nispa ima arí rimanku. Ichaqa, qhawarisqayman hinaqa manataqmi chay kihakuspalla puriq yachachiqkunaqa musuq ñanman yachachiy llamk'ayninkuta apaykachankuchu, aswampas watan watan kasqan rimayllawan purichkanu. Chayhina kaptintaqchayki wakin yachachiq masiykunaqa qarqusqapas hinaraq chay ayllukunamantaqa llusqinpunku.

Kharu ayllukunapiqa sapallanchikpas kasunman hinaraqmi rikukusunman, ichaqa manataqmi chayqa chay yuyasqanchik hinachu. Aswampas ayllukunapiqa tayta mamakunayá paña makinchik kanan, paykunawan parischanaykuspa puririyta qallarinchik. Chay munay kawsayninchikta rikuspataqmi ima instituciónkuna nisqapas chay puriyinchikman q'imikamunkuman, sichus mana allin kawsasqanchikta yachanqaku chayqa, manataqmi pipas maypas qhawariwasunmanchu, anchaypichá arí, sapallanchikpuniqa tarikusunman. Huk musuq yachay wasiman chayayqa, imaynachus musuq kawsayta maskhachkasunman hinataqmi kanman. Sichus chay musuq kawsayman chayaspa maqanakuyta qallarisunman, qhipakunapi rimayta apaykchasunman chaypachaqa, t'aqanakuy, wikch'unakuy ñanmanmi yaykuykusunman.

Ñawpaqpi willakusqay hinapas, chay mama taytakunawan yuyasqaykuman hinataqmi arí, ima llamk'ayniytapas chiqancharqani, ñuqapas yuyasqa ñannintataq purichkani chaypachaqa, kaqllataqyá tayta mamakunapas yuyasqa ñanninta puririllanqakutaq. Chiqappaqpas, wawakunaqa ancha sumaq kusi sunqunkuwanmi ima yachachisqaykunatapas hap'iq karqanku, kaqllataq tayta mamakunapas kuisqa llamk'asqayta qhawarispaga kawsakurqanku. Hinaspapas, imaña pantay ñankuna rikhurimuptinpas, huch'uy huñunakuykunapi allichapuq karqayku. Pisimanta pisimantaqa chay kuraq wawakunapas manaña chakra llamk'aypi yanapakunanku raykuqa yachay wasinkunapas faltakamuqkuñachu, aswanpas, mama taykunkus “ñuqallapiña ñawsa kayniy tukukuchun, qamkunasqa amapuni yachay wasiykipi yachachisqankutaqa chinkachiychischu” nispa wawankunata nisqaku. Ahina sumaq kawsaypi llamk'akuchkaytiykutaqmi chay imaynatachus iskay simipi,

iskay kawsaypi yachachiy purichinamanta capacitación nisqapas rikhurimurqan, chaymantam kunan hamuq qillqapiqa willarikamusqaykichik.

2.1. Imaynachus Misk'iyaku aylluman, iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiy, chayamusqanmanta

Manaraqpas Misk'iyacu llaqtaman chayachkaptiyqa, kay llaqtaq yachay wasinpiqa, ima yachaykunapis kastilla simillapin apaykachakuq kaq kasqa, wakin yachachiqkunapas kastilla simillayuqmi kallasqakutaq. Chaytaqchayki kimsa, tawa wata ukhupinapas manapuni yachakuqkunaqa, ñawinchaytapas nitaq qillqaytapas wasapaqchu kasqaku.

Ñuqapas, ñawpaq yachachiqkuna hinaya kastilla simillapi llamk'ayniytaqa purichirqani, ichaqa manataqmi runa simi rimayninkutaqa chiqnikuqchu karqani, aswampas chay simipi takiykunata willakuykunata ima kamarqayku. Hinaspapas, huch'uy yachakuqkunawanqa astawampas runa simiykuwan yanapaychikuspa imataqmi ima yachachiytapas puririchirqayku. Ichaqa kuraq yachakuqkunawanqa manañataqmi achkatachu runa simitaqa rimarqayku, astawampas kastilla simillapiña pisi pisimantaqa rimapurqayku. Tayta mamakunataq, manaña kuraq wawanku runa simipi rimasqanku rayku, ancha kusionqa, yachachisqaytaqa, qhawariq karqanku. Chayhinata llamk'akuchkaytiykum, chay capacitación nisqa rikhurimurqan, chaymantam yachana wasichay iskay simipi, iskay kawsaypi llamk'ananpaq akllarisqa kasqan rayku, ñuqapas waqyasqa karqani.

Yaqapas 15 p'unchawmi imaynatachus chay musuq llamk'ayta apaykachanaypaqqa ima yuyaykunatapas umallikamurqani, chaytaqmi, kutipuspayaqa kaqmanta hatun huñunakuymam mama taytakunataqa waqyarqani. Chay huñunakuypitaqmi, imakunatachus pantasqa ñanninta llamk'ayninku apaykachasqaykumantaraq willarikurqani. Chaymantataq, imaynatachus musuq yuyaywan yachachiy puririchinamanta rimarikullarqaykutaq. Chay rimaykunaq qhipanmantaqmi, kay musuq yuyaykunaman chayallarqallaykutaq: chunka p'unchaw pachapin huk tayta mama yachay wasipi rikhurinan karqan, paykunaqa imaynatachus chay musuq yachachiy puririchkan chayta qhawanankupaqmi akllachikurqanku. Chayqa, yachay wasi ukhupi llamk'ayniyta yanapariwaspa karqanku. Kusa, allinmi chay llamk'asqaykiqa kachkan señorita – nispaqmi chay tayta mamakunaqa niwarqanku. Kay chunka p'unchaw qhipamantaq huk huñunakuyta rurarqallanitaq, chaypitaqmi, yachay wasi libro de actas nisqapi chay iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiytaqa churarqayku. Hinallataq, kay musuq yachachinaymantaqa, yachakuqkunamanpas, imatachus chay capacitación nisqapi chaskimusqayta, imaynatachus llamk'ayniykuta puririchinaykumantapas

willarqallanitaqmi, allinmi señorita – nispataqmi aqhay munay llamp'u sunquyuq wawakunaqa niwallarqankutaq.

Misk'iyaku mama taytakunaqa, manataqmi waq ayllukunapi mama taytakunahinachu- ama runa simitaqa, kastilla simillapi wawaykuqa yachachunku, chaypaqmi yachay wasimanqa kamachimuyku – nispaqa nirqanku. Aswampas, kayhinatañ niwarqanku: qanwamñan wawaykuqa señorita, ancha allintapuni yachapakuchkanku, chaypachaqa imaynataña llamk'anaykitapas manapunim ama niykikumanchu – nispa niwarqanku. Chay sumaq rimaykunawantaqmi, astawanraq sunquypas wawankunapaq aysakuwarqan, chayraykun manaña killastinpas wasiymañqa ripurqaniñachu, sapa p'unchawpas wawakunap yachaynin puririsqallanmanta llakikuq karqani. Ichaqa wakin yachachiqmasiykunaqa kayhinata wakin kutikunapi niwarqanku: ay, qamqa upa hina sabadonkunantawan feriado nisqakunapi ima llamk'aykuchkanki, pitaq qhipaman chay rurasqakita reconocesunki, mama taytakunapas qhipaykipiqa, uyankupas kanqaraq qanmanta rimakunankupaq – nispa niwarqanku. Ichaqa, chay mana allin yuyaykunapaqqa, ninriyapas wisq'asparaqmi uyariq karqani, allin llamk'ayniy kallpachaqa yuyaykunamantaq ninriyapas chhuq nisparaq kicharirqani.

2.2. Pikunachus maykunachus llamk'ayniykuta allin ñawinkuwan qhawarisqankumanta

Kayhinata llamk'akuchkaptiyñataqmi, huk p'unchawqa, yaqa pichqa wataña mana yachachiqkunap llamk'aynin yanapariq runakunata rikuchkaptiypas, iskay wira mistikunaqa yachay wasichaypa punkunpi rikhurirqanku. ¡Profesora! ¿hasta estas horas trabajas?-nispa, ñawintapas hatuntaraq kicharipa, niwarqanku. Pasaykamuychik, sayk'usqacha kachkankichik – nispa yachay wasi ukhuman pasaykachimuptiytaq, yachakuq wawakunata imatachus yachasqankuta tapuyta qallarinku. Chayqa, manataqmi imapipas yachakuqkunaqa upallakuqchu karqanku, aswampas huk ima yachaykunamantaqamraq rimapuq karqanku. Kaqllataq ñuqap llamk'asqaykunapas hunt'asqa kapuwarqan, hinaspapas, tayta mamakunata utqaylla waqyachimurqani, chaypitaqmi paykunaqa imaynatachus llamk'asqaykumanta rimariyta qallarirqanku:

Kay musuq profsuraykuqa ancha allintapunim llamk'achhan, ñawpaq profsurkunaqa manan ñuqaykuta cuentatapas churawarankuchu, aswampas imaymanamanta anyawanallankupaq waqhawaqku karan. Kay profsuraykuqa imamanña llusqinan

kaqtinpas ñawpaqtaraqmi willariwanku ima motivos kachhan lluqsinanpaq, chayqa ñapuniñaya, imaraykuchus mana escuelayku kasqanmantaqa yachakuykuña. Chayraqmi wawaykupas ñawsa kayninkumanta lluqsisanku. Amapuni kay profsuraykutaqa maymanpas apankichischu (ñawpa llamk'ayniymanta yuyaykuna : 1996)

Piña mayña yachaywasinchikman chayamunman chaypachapas, tayta mamakunap siminqa ancha chaninchasqapunim kanman, hinaspapas chay taytakunap llamk'asqaykimanta allin rimayninkunaqa, anchatapunim llamk'akuy kawsayninchikta kallpacharinman. Manataqmi chay kallpachakuy kanmanchu sichus yachachisqanchik irqichakunap tayta maman mana munakuynin kaptinqa. Chay rimaykunata uyarispaytaqmi maymantaraq hatun munakuyniy paykunapaqqa aysarikamurqan.

Allin llamk'ayniykita qhawarispapa kanmanraqmi huk reconocimiento nisqakunapas, chaytaqchayki, chay yachachiqkunap llamk'aynin yanapaq mistikuna ripusqanku qhipamanqa, huk qillqa kayhina umallisqa chayamuwarqan “kay oficio de felicitación nisqawammi iskay turnupi allin llamk'asqaykimanta saminchariykiku” chayqa kusionallana wawaykunaman, mama taytakunaman ima willarirqani, paykunapas anchata kay felicitación nisqawanqa kusirikurqanku.

Chaymantataq, manaraqpas yuyayniykupi kachkaptin, huk kayhina yuyayniyuq qillqaqa chayamuwarqallankutaq “Misk'iyaku yachay wasipim, huk musuq hatun yachay wasi, hunt'asqa tiyanantinkuna ima aprobakamun” riki, chay p'unchawkamapas, ñuqaykuqa tayta mamakunap kallpanwan yachay wasi rurakusqallankupitaqmi yachachiy llamk'aytaqa puririchichkarayku, chaypachaqa, manataqmi yachachinapaq kamasqa hinachu chay taytakunap rurasqankupas karqan, hinallataq tiyanakunapas iskay machu runa aysananraq karqallantaq, chayhina tiyanakunawanqa aspas qutupi tiyaspa llamk'aytapas mana munasqaykuman hinachu atipachkarqayku. Ichaqa imata yuyanchakuspapas chay sasachaykunataqa wasaparqallaykutaqmi, hina millay uya wasitapas, wawakunaq rurasqankuwan t'ikacharqayku, qutupiña llamk'ayta munaspapas, huk thanta siq'api tiyarquspa qutupi llamk'aytapas qispichillaraykutaq.

Musuq yachay wasiykutapas, musuq tiyanakunatapas kusionallañam chaskiykurqayku. Chay p'unchawmanta pachataqmi astawanraq chay allin llamk'ay munayniykutaqa puririchirqallakutaq. Hinaspapas, kay hatun yanapakuy qhipamanqa, wawakunap mikhunan wasipas, hisp'ana

wasichakunapas, yachachiqpa wasinpas mama taytakunap kallpanwan, hawamanta yanapaykunawan ima rurakurqallantaq.

Chay allin yachachiyta rikuspañataqmi, wakin mana chay p'unchawkama yachay wasip mama taytankunaqa, wawankuta apaykamuyta qallarirqanku, chaytaqchá, 1997 watapiqa, 72 yachakuqkunaraq kay yachay wasimanqa yachakuq hamurqanku. Maytukuy ch'ulla yachachiqllapaq kaptintaqmi, huk yachachiqtawan mañakuq rirqayku. Arí, manaraqpas 5 p'unchawninmanqa ñataq iskayña Misk'iyaku yachay wasiykupiqa yachachichkarqayku. Chay musuq yachaqa masiytapas, imaynatachus llamk'asqayman hina, imakunatachus yachasqanman hina, yanaparinakuspa llamk'akurqayku. Chay p'unchawmanta pachaqa, tutamantallanñam, oficial nisqa llamk'ayqa karqan, sukhayaytaqa mana utqay yachaykuna wasapaq irqichakunallawanña qhipakuq karqayku. Chayhina llamk'achkaptiytaqmi, ripunay p'unchaw chayamurqan, ancha waqaykunawan, ancha yuyaykunawan, chay munay ayllumantaqa huk ayllu yachay wasillamantaq ripurqani. Chay musuq yachaywasipipas, kaqllataqmi allin kamasqa llamk'ayman puririrqallanitaq.

Chaytaqchá, chay qhipa yachay wasipiña llamk'achkaptiyqa, iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiqkunap llamk'aynin yanapariq kanaypaq, Pacha Huñuy yachachiqkunap llamk'aynin yanapariq wasimantaqa waqyarimuwarqanku. Chaypitaqmi arí, astawampas kay runa siminchikta munakuspa llamk'ay yachayniytaqa mat'iparqani. Imaraykuchus chay musuq yachaykuna hap'isqaytapas, atispa mana atispa, yachachisqay wawaykunawan llamk'arpariq pacha karqayku. Misk'iyakupipas, qhipa Oqra ayllu yachay wasiypipas, runa simipi, kastilla simipi yachachiytaqa yaqapas wasaparqaykum, ichaqa manachus hina, as allin chaninchasqatachu chay iskay kawsaypi llamk'aytaqa pusaykuman karqan.

Oqra ayllu yachay wasipi yachachiqtaq, iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiqkunap llamk'aynin yanapariqtaq kachkaptiyñataqmi, PROEIB Andes yachana wasiman hamunayqa sut'inchakurqallantaq. Chay chiqap willakuy nisqata chaskispaytaqmi, yachachiq masiykunap rimapayawasqankunataraq yuyarirqani “upa hina llamk'achkanki, pitaq chayta reconocesunki” chayqa, allin sunquykita, allin yuyayniykita llamk'ayniykiman umaykiman sunquykiman churaykuspa llamk'aptiykiqa, ñawpaqtapas, ancha qhipatañapas kallanmanmi arí, chay reconocimiento sutichasqapas. Hinaspapas, chay yachachiqpa llamk'ayninman allin kutichiykunaqa manataqmi huk qillqallachu kanman, nitaq chay astawampas yacharinapaq yanapaykunallachu kallanmantaq, aswampas kanmanmi yachakuqkunap, tayta mamakunap sunqunmantaraq, yuyayninmantaraq, waq hatun allin kutichiykuna. Chaytaqchayki ñuqapas

ancha kusionqa, yachachisqay wawakuna allin ñampi purisqankuta rikuspa, tayta mamakunap allin kutichiynta uyarispa, kusionqa kawsakuni.

2.3. Iskay simipi, iskay kawsaypi yuyaykuna apaykachasqaykumanta

2.3.1. Iskay simipi yachachiyanta

Qallariyninpiqa, ñuqapis manataqmi allin chaninchasqatachu kay musuq llamk'aytaqa puririchirqani, pisimanta hinañam aswanpas, yuyayniymanta llamk'ayniyman sapa kutin churaykuspa, tayta mamakunawan yuyanaykuspa, qillqa mayt'ukunata ñawirispa, yachaqkunata tapuykachakuspa ima, yachana ruraykunaman puririspa imaraqmi kay iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiytaqa aspas wasapayta atirqani.

Kay llamk'ayta qallarichkaptiyqa, runa simitawan kastilla simitawan apaykachanaymantaraqmi astawampas llakikurqani, manataq ancha kayhinatachu chay iskay kawsaypi llamk'anamantaqa. Chaytaqchayki tayta mamakunawan huñunakuspapas kay yuyaykunallaman chayarqayku: lliw kastilla simi yachaqa mama taytakunaqa wawankutapas mana wawankutapas kastilla simipi rimapayananku karqan. Hinallataq yachay wasipipas, kimsa p'unchaw kastilla simipi rimakunan karqan, iskay p'unchawtaq runa simipi. Hamuq killapiñataq kay yuyay t'iqrakunalantaq karqan, chaypiqa kimsa p'unchawñataq runa simiqa rimakunan karqan. Chay wawakunap llamk'aynin mat'ipayninkunapas, iskay simipin apaykachakunan karqan. Chayhinata yuyaspataqmi, yaqa kimsa killa puririsqan qhipaman, imaynatachus chay iskay simipi llamk'ayniyku purisqanmanta, tayta mamakunawan huk huñunakuypi chanincharirqayku, chay qhawarisqayku qhipamantaq, ima mana allin puriykiy kutapas allichapurqallaykutaq.

Yachakuqkunawan llamk'anaypaqtaqmi kay yuyaykunata hap'ispayku llamk'allarqaykutaq: sapa p'unchawmi kastilla simita rimakunqa, ichaqa huk phanillata. Kaqtaq runa simipas sapa p'unchaw rimakullanqataq, ichaqa llapan puchuq pacha p'unchawpi. ¿imatataq ruraraqayku kay simikunapiri? ñawpaqtaqa, runa simiwanraqmi qallariq karqayku, chay simipin ima musuq yachaykunatapis puririchirqayku, kaqtaq chay simita hap'ispayku kikin runa simip kaqninta qhawarispa, simip yachayninkunata hap'illarqaykutaq. Qillqaypas, ñawiriypas kay wawa siminkupim qispirirqan. Manataqmi, iskaynin simita chaqruytaqa munarqaykuchu. Ichaqa, chay sapaq sapaqpi simikuna apaykachaytaqa, ñuqapis, wawakunapis pantaykacharqaykun, pisi pisimantañan ch'ullanchasqa simi ukhupiqqa rimaq karqayku. Chaymantapas, runa simi rimana ch'uyanchakunan raykuqa, ñuqapas huk puka punchuchawan

churakuq karqani, chayta qhawaspataqmi wawaykunaqa kusallataña, mana chaqrusqata rimaq karqanku. Hinallataq kastilla simi rimanaykupaqpas yuraq mandilta churakuq karqani, chay p'achayuqta rikuwaspankuqa kastilla simillapiña yachakuqkunaqa rimapaywaq karqanku.

2.3.2. Iskay kawsaypi yachachiymenta

Huch'uychaymanta pachapis, manapunim yachay wasipiq, chay iskay kawsaypi kawsay yachachiwasqankutaqa yuyarinichu. Aswampis, mana allin yuyaykunallam umayman muyurimuwan. Chay waqaspa yuyana yuyarisqaykunatayá ñawpaqtaqa willarimusqaykichik: Ari, chay ñawpaq yachay wasikunapiqa manan runa simiykutaqa rimachiwaqchu karqanku, aswampas chay runa simi rimaqkunataqa millaykunatan k'amiwarqanku. "Yaw mut'i raqra campesino" "quechuista p'asña" "Khuchi qati paya allqu" _nispa. Hinaspapis, sapaq sapaqpin tiyaq karqayku. Yachaqkuna waq kinraypi, mana yachaqkuna qhipa k'uchupi. Ñuqaqa aswanpas kastilla simita wasapaykuspañataqmi yachay wasimanqa yaykurqani, chaytaqchá manaña ñuqapaq ima k'amikuykunatapis uyarirqanichu. Ichaqa mana chay kastilla simi irqi masichaykunatataqmi anchatapuni yachachiqqa ñak'arichirqan. Manataqmi mama taytakupis, ama kayhinata k'amipuwaychu utaq ama maqapuwaychu wawayta nispallapis niqchu karqanku. Aswanpas, allinta suq'ayapuway kay mana kasukuq irqita, kay mana kastillanu simi yachaq irqita – nisparaq yachahiqwanpas rimaykuq karqanku. Qillqaqa llawarwanmi umamanqa yaykunqa, nisapataqmi huk hukraq makinkuta yachakuqkunamanqa churaq karqanku. Chayraykun, manaña escueleracha timpuytaqa yuyariyta munaniñachu.

Chaytaqchayki chay pachakunapiqa, yachachiqla ima yachaykunatapis yacharqan, ñuqaykuqa ch'usaq manka hina, imataña yachachiq churamusqantapis chaskinayku karqan. Ichaqa manañataqmi yachachiy llamk'ayniypiq kay mana allin ruraykunataqa ruraqchu karqani. Aswampis munay sunquywanmi wawakunataqa achhuykachikamurqani. Ñawpaqtaqa imatachus yuyayninkupi hap'isqankutaraqmi tapuykuq karqani, chaypa hawanmanña musuq yachaykunataqa tariq karqayku. Ichaqa, EBI nisqapiqa chay iskay kawsaypi yachachiytan purichinay karqan, imataq chay iskay kawsaypi yachachiyri nispa tapukurqani huk ñawpa yachakuqta, chaymi kayhina yuyayta chaskirqani:

Iskay kawsay yachachiypiq, ñawpaqtaraqmi imaynachus kawsayninkuman hina ima yachachinaykitapas kamakunayki, chaymantaña wak kastilla simi rimaq kawsayninmantaqa

yachakunallankutaq. Chay kawsaynin yachachiy ukhupitaqmi, ima yachayninkunatapaspas maskharispayki yachay llamk'ayninkiman churanayki, chaypaqqa tayta mamakunawan rimarinakuspa kuchka llamk'anaykichik. Waq kawsaykunatataq, kastilla simita wasaparquptinku llamk'anallaykichiktaq. Chaymantapas, kay llamk'aywanqa, manataqmi yachakuq wawakuna kawsayninkumanta p'inqakunqakuchu, aswampas munakuspa hatunyachinanku. Chaymantapas, waq kawsayta riqsispaqa manaña mana riqsisqa ñanmanpas yaykuchkanman hinachu chaypi kawsaqmasinkunawan tinkunqa, aswampas kasqan tupuyllapi riqsinakunqaku. (2001 watapi, Chuquimamani Valer tatawan rimarinakuyniypi)

Manañataqmi chiqnikusunmanchu mistikunatapaspas, q'arakunatapaspas, imarayku, yaqa kuchkañam tiyachkanchis uya uya pura. Ichaqa manataqmi chiqninakuspaqa allin ñanman chayasunmanchu. Huñunarikuna, rimarinakuna imaymana kawsayninchikmanta rimaspapunim astawampis riqsinakusunchik.

Kay musuq yachachiykunawanqa allintachushina karu ayllukunapi tiyaq wawakunaqa yachankuman, kaqtaq manataqmi siminkumantapas nitaq kawsayninkumantapas p'inqakunkumanchu. Manataqmi kay musuq yachachiyqa simillapichu tukunan utaq sapa raymichakuy chayamutillaqtinchu ima p'achatapis churarukuspa, interculturalidadtan llamk'achkani nispa nisunman. Manachushina allinchu kanman, sichus wakillan kay allin kawsayta apaykachaptinqa. Ñuqanchikpas utaq waq laru q'ara runakunapis kay sumaq kawsaytaqa, kikillanpis lliw runakuna kasunmanhinas apaykachananchik kanman. Manataqmi kay sumaq kawsayqa yachaywasillapichu apaykachakunman, aswampis maypichá runakuna tupanakusqankumanta pachapis, ñan chay allin kawsay munaqkunaqa, allin sunqunkuta rikurichikunkuñan. Nillankutaqmi, chay interculturalidadqa simipi utaq qillqa mayt'ukunapi tiyaqllam, ichaqa kikin kawsayninchik ukhupiqqa manayá chay sumaq rimanaykunaqa rimakusqanman hinachu puririn.

Tukupayninpi huñusqa yuyaykuna

- Pichqa pachak wata wasapaynintañam chay mana ñawinchay, mana qillqay, mana kastilla simi wasapaq runamasinchikkunataqa, p'inqachik k'amiykunawan kawsachirqanchik. Kunanqa yachaywasikunamanta pachataqmi, chay ayllukunapi runamasinchikkunap yachaynintaqa chanincharinanchik, manaña p'inqakuspa kawsakunankupaq. Maykutinpi ninchikmi arí yachahiqkunaqa, imatas chay “analfabeto, ignorante runa”

wawankunap yachaynin puririchiyta yanapasunman – nispa. Manataqmi chayqa chayhinachu. Chay “analfabeto” sutichasqa yuyaninpim, imaynachus yachakuqkunap kawsaynin tiyanman, hinaspapas, paykunaqa hukniraq yuyaywanmi kawsayninkutapas qhawarinku, sichus chay yuyaykunata mana t’aqwirispa llamk’asun chaypachaqa, may pantay ñanninkunatapas wawakunap yachaynintaqa puririchichkasunmanmi. Hinallataq chay “ignorante” niypas manataqmi mana ñawinchay, mana qillqay yachaqllapaqchu kanman, aswampas lliw kawsaq runakunap umanpiqa, imallapas mana yachasqanchik kanmanni.

- “Mana allin chaninchasqa yachachiy llamk’ayqa, ayllukunapin tarikun” rimaytaqa, anchatapunim uyarinchik. Ichaqa kunankamapas, manataqmi pichus maychus kayhina yachachispa llamk’ayninchik kananpaq huchayuqqa, kaymi huchay nispaqa ninkuraqchu. Aswampas, tayta mamakunan huchayuqqa, manan, yachachiqkunan aswan huchayuqqa, manam, sistema educativo nisqan aswan hatun huchayuqqa, manam, wawakunan huchayuq - nispa huchachanakuspan kawsakuchkanchik. Piña mayña huchayuq kaptinpas, imaynachus yachay llamkayninchik ayllu yachaywasikunapi tarikusqanman hinam, ima aswan kallpachasqa yuyayninchikwan llamk’anachik kanqa. Manataqmi, watan watan huchachanakuspaqa maymanpas puriyta atisunmanchu, chay qammi huchayuq kanki, manam, paymi huchayuqqa rimaykunapas, astawamraqmi sunqunchikta nanachikpa, ñanninchikman hatun rumikunatapas churakuchkanman hina rikhurinman.
- Yachasqanchik hinapas, lliw ayllunchikkunapiqa tayta mamakunawan, yachakuqkunawan imallataqmi aspas qhawanakunchik, manan llaqta ukhupi hinachu ayllukunapiqa, maytukuy runataqa tarisunmanchu. Chayraykun, tayta mamakunaqa paña makinchikpuni kanan, mana allinña utaq ima llakikuyña kawsayninchikpi kamakuptinpas, pitaq yanapawasunmanri, tayta mamakunam ¿riki? Chayraykum, chay yachachiqwan tayta mamakunawan ch’iqmi kawsay ukhupiqa, manapuni allin llamk’aytaqa tarisunmanchu. Kanmanmi arí, ima uma nanaykunapas, ichaqa chaypaqmi yachachiqkunaqa kachkanchik, ima mana allin kawsaytapas sumaq sunqunchikwan, chanisnchasqa yuyayninchikwan thaskirinanchikpaq.
- Yachasqanchik hinapas, chay iskay simipi iskay kawsaypi yachachiyqa ayllupi runamasinchikkunap wawallampaqmi kunankamapas kamasqa kachkan. Ichaqa manataqmi, chay llaqta ukhupi yachay wasikunamanqa chayachkanraqchu. Chayraykutaqchayki, wakin tayta mamakunaqa

manapuni runa simipi wawanku yachachinataqa munaqchu kasqaku “kastilla simi yachananpaqmi wawaykutaqa kamachimuyku” – nispa rimarimunku. Kay tayta mamakunaqa manayá yanqa qasichu chay mana munayninkutaqa rikhurichinkuman. Aswampas, yachasqanchik hinapas, ñuqanchik ayllu runakunap siminchikpas, kawsayninchikpas chiqnisqa, millasqa iman karqan. Ichaqa, kunan kunanñam chay kawsayninchiktaqa pipas maypas allin ñawinwan qhawarichkanku, chay mana allin yuyaykunata yuyarispataqmi chay tayta mamakunaqa mana yachay wasipi runa simi yachachikunantaqa munankumanchu. Kayhina kaptinqa, yachachiqkunayá ñawinta tayta mamakunataqa kicharisunchik.

- Kawsaypura llamk'aymantaqa arí, nillankutaqmi, chay interculturalidadqa, simillapi utaq qillqa mayt'ukunallapi tiyachakan, manataq rurayninchikpiqa chayhinatachu kawsanchik - nispa. Chiqaqpas chay rimayqa kanmanmi. Sinchita punichus hina chay interculturalidad nisqamantaqa rimachkanchikman, chaypachaqa manataqmi, rimayllachu, nitaq qillqayllachu kanman, aswampas chay kawsaypurapi kawsakuyqa, imaynatachus sunqunchik ukhup munayninmanta rurachkanchikmi kanman.

“Hatunmi purinanchis ñan, chaypachaqa ancha allinta, pacha mamanchik samayninwan, apunchikkunap kallpawan kallpacharinakuspa puririsunchik”